

ВПЛИВ ВЕРТИКАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ МОЛОКОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ

Юрченко Н. С., н.с.,
відділ економічних досліджень та інноваційного провайдингу
Інститут продовольчих ресурсів НААН, м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-374-852X

<https://doi.org/10.31073/foodresources2020-14-30>

Метою статті є дослідження впливу вертикальної інтеграції на формування доданої вартості молокопродуктового підкомплексу, визначення місця й ролі кожного учасника технологічного ланцюга. Предметом дослідження є сукупність теоретичних, практичних, методичних аспектів формування доданої вартості при створенні молочної продукції. Застосовано методи: абстрактно-логічний, аналогії та співставлення, аналізу і синтезу, економіко-статистичний та метод порівняння. Результати дослідження. У статті досліджено сутність поняття «додана вартість», визначено її економічний зміст, проаналізовано погляди провідних науковців. Досліджено особливості процесу формування доданої вартості продукції молокопродуктового підкомплексу, місце й роль кожного учасника технологічного ланцюга. Визначено, що підприємства молокопродуктового підкомплексу потребують узгодженості дій в ланцюгу, справедливого розподілу доходів та загальної суми доданої вартості, від виробництва сировини до реалізації готової продукції. Виявлено, що одним із важливих шляхів у вирішенні цього складного завдання є інтеграція між виробниками молока-сировини та молокопереробними підприємствами. Проаналізовано поточний стан розвитку молочної галузі, динаміку обсягів виробництва молока та його якості в усіх категоріях господарств, структуру витрат молокопереробних підприємств, розглянуто процес формування доданої вартості молока та молочних продуктів на етапах його руху від сільськогосподарського виробника до кінцевого споживача. Сфера застосування результатів дослідження. Результати досліджень мають науково-практичний характер і можуть бути основою для подальших наукових досліджень та прийняття рішень щодо державної підтримки розвитку молокопродуктового підкомплексу. Представлені теоретичні та аналітичні матеріали стануть в нагоді економістам і спеціалістам профільних підприємств, фахівцям органів влади, науковим працівникам, викладачам, аспірантам і студентам вищих навчальних закладів.

Ключові слова: додана вартість, вертикальна інтеграція, молокопродуктовий підкомплекс, виробництво, якість, структура витрат, вертикально-інтегровані формування

**THE INFLUENCE OF VERTICAL INTEGRATION
ON THE FORMATION OF ADDED VALUE OF THE DAIRY PRODUCTION
SUBCOMPLEX**

Yurchenko Nataliia, researcher,
Department of Economic Research and Innovation Provision
Institute of Food Resources of NAAS, Kyiv, Ukraine
ORCID 0000-0002-374-852X

<https://doi.org/10.31073/foodresources2020-14-30>

The aim of the article is to study the influence of vertical integration on the formation of added value of the dairy subcomplex, to determine the place and role of each participant in the technological chain. The subject of research is a set of theoretical, practical, methodological aspects of value added in the creation of dairy products. Applied methods: abstract-logical, analogy and comparison, analysis and synthesis, economic-statistical and comparison method. Results of the research. The article investigates the essence of the concept of "added value", defines its economic meaning, analyzes the views of leading scientists. Peculiarities of the process of value added formation of dairy subcomplex products, place and role of each participant of the technological chain are investigated. It is determined that the enterprises of the dairy subcomplex require consistency of actions in the chain, fair distribution of income and the total amount of added value, from the production of raw materials to the sale of raw materials. It was found that one of the important ways in solving this difficult task is the integration between milk and raw material producers and milk processing enterprises. The current state of development of the dairy industry, the dynamics of milk production and its quality in all categories of farms, the cost structure of milk processing enterprises, the process of forming the value added of milk and dairy products at the stages of its movement from agricultural to final consumer. Scope of research results. The results of research are scientific and practical in nature and can be the basis for further research and decision-making on state support for the development of the dairy subcomplex. The presented theoretical and analytical materials will be useful for economists and specialists of specialized enterprises, government professionals, researchers, teachers, graduate students and students of higher education.

Keywords: added value, vertical integration, dairy subcomplex, production, quality, cost structure, vertically integrated formations

Постановка проблеми. Молокопродуктовий підкомплекс є стратегічно важливим для України, оскільки від стабільної, злагодженої та ефективної діяльності його підприємств залежить продовольча безпека країни, а також позиціонування та конкурентоспроможність аграрного сектора національної економіки на міжнародних ринках. Докорінні ринкові трансформації економічної системи країни відкрили підприємствам молокопродуктового підкомплексу перспективи участі у формуванні ланцюгів виробництва від сировини до готової продукції та її просування до кінцевого споживача, в тому числі за кордон. Економічна стабілізація та розвиток молокопродуктового підкомплексу належить до завдань національної значущості.

Значну увагу вирішенню проблем забезпечення ефективного функціонування підприємств на основі управління витратами та отримання доданої вартості у ланцюгах просування продукції розглянуто у працях учених-економістів, серед яких зарубіжні дослідники: Кемпбелл Р. Макконнелл [1], Стенлі Л. Брю [1], Грегорі Н. Манків [2], П.А. Самуельсон [3], В.Д. Нордгауз, [3], Б. Фельдерер [4], О. Вільямсон [5], М. Портер [6], К. Уолт [7], а також вітчизняні – Н. Абрютіна [8], О. Вакульчик [9], В. Дадалко [10], С. Дем'яненко [11], А. Зайцева [12], В. Іваненко [13], С. Кваша [14] та ін. Роль вертикальної інтеграції та сільськогосподарської кооперації у формуванні доданої вартості розглянуто у працях вітчизняних науковців, серед яких: А. Андрійчук [15], Т. Семко [16] С. Безугла [16], М. Коденська [17], Ю. Лупенко [18], М. Сичевський [19], О. Коваленко [20], О. Куць [21], О. Варченко [22], Д. Крисанов [22], А. Даниленко [23], Л. Дейнеко [23], П. Саблук [24], М. Малік [25], Т. Мостенська [26], В. Месель-Веселяк [27], Б. Панасюк [28], Ю. Лузан [29], Ю. Нестерчук [30] та ін.

Зважаючи на глибину та багатогранність проблеми формування доданої вартості, її вирішення значною мірою залежить від врахування галузевих особливостей функціонування агропромислового сектору. Це зумовлює необхідність спрямування подальших досліджень на інтеграційні процеси, що відбуваються у ланцюгах виробництва окремих видів продовольства, особливо таких життєво необхідних, як продукція молокопереробної галузі, а

також необхідність розширення досліджень та розробки методичних підходів щодо обґрунтування доданої вартості, оцінки і прогнозування загальної результативності господарської діяльності підприємств молокопродуктового підкомплексу.

Метою статті є дослідження впливу вертикальної інтеграції на формування доданої вартості молокопродуктового підкомплексу, визначення місця й ролі кожного учасника технологічного ланцюга.

Матеріали та методи дослідження. Інформаційними джерелами дослідження були відповідні законодавчі та нормативно-правові акти, матеріали офіційного порталу Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених. В ході проведеного дослідження були використані методи: абстрактно-логічний, аналогії та співставлення, аналізу і синтезу, економіко-статистичний та порівняння.

Результати та обговорення. В умовах сучасного ринку посилюється необхідність обґрунтування особливостей формування й розподілу доданої вартості в молокопродуктовому підкомплексі. Ефективність виробництва молока та молочної продукції залежить від рівня співпраці з сільськогосподарськими підприємствами та забезпечення якісною сировиною молокопереробних підприємств. Лише глибока переробка сільськогосподарської сировини здатна підвищити додану вартість кінцевої молочної продукції. Цей процес потребує значних витрат, тому товаровиробникам необхідно об'єднувати свої зусилля. Досвід розвинених країн свідчить, що досягти стабільного зростання доданої вартості можливо шляхом збільшення розмірів ферм та вертикальної інтеграції і кооперації.

Тлумачний Оксфордський словник трактує поняття «додана вартість» як суму, на яку збільшується вартість продукту на кожному етапі його виробництва, за винятком початкових витрат [31]. Додана вартість на рівні підприємств визначається як різниця між вартістю продукції та вартістю засобів виробництва або це вартість, що додається в процесі виробництва товарів до вартості сировини, матеріалів на кожній стадії руху товару від виробника до споживача.

Згідно з методикою Державного комітету статистики, додана вартість – це утворені первинні доходи, отримані в результаті безпосередньої участі у процесі виробництва. Згідно з КВЕД, валова додана вартість – це вартість валової виробленої продукції за відрахуванням вартості витрат на сировину та матеріали, а також інших витрат проміжного споживання [32].

Енциклопедичні словники тлумачать додану вартість як вартість, створену в процесі виробництва певним суб'єктом господарювання, що відображає його реальний внесок в створення вартості певного товару чи послуги [33; 34]. Показник доданої вартості визначається як різниця між ринковою вартістю продукції, виробленої підприємством, та вартістю придбаних ним і спожитих у виробництві сировини, матеріалів, послуг. Розраховується цей показник як сума операційного прибутку, амортизаційних відрахувань, заробітної плати (з врахуванням соціальних виплат) [35].

Лауреат Нобелівської премії Пол Ентоні Самуельсон [35] трактує додану вартість як різницю між вартістю вироблених товарів і вартістю матеріалів і сировини, що використані у їх виробництві. Наприклад, хліб, вартістю 1 долар, втілює 0,60 дол. вартості пшениці та інших матеріалів, а додана вартість становить 0,40 дол. Додана вартість складається із заробітної плати, процента амортизації та прибутку, що додані до продукту.

У працях українських вчених І. В. Федулової [36], Г. М. Калетніка, Г. О. Пчелянської [37] та інших науковців-економістів підкреслюється особливий взаємозв'язок валової доданої вартості з національною продовольчою безпекою, зокрема, як чинника ціноутворення й джерела формування валового внутрішнього продукту.

В аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень [38] підкреслюється необхідність подолання тенденції значного відставання в реформуванні

аграрного сектору, за якого чимала частка доходу від реалізації сільськогосподарської продукції кінцевому споживачеві (особливо від експорту) осідає у торговельно посередницькому секторі й не використовується для розвитку виробництва. Цьому сприяє стимулювання експорту сільськогосподарської сировини з максимальним рівнем доданої вартості.

Економічний зміст доданої вартості за нинішніх обставин зумовлює актуальність досліджень цього напрямку. Зокрема з точки зору інтересу держави актуальність полягає у тому, що на основі показників доданої вартості формується основний результат національної економіки – валовий внутрішній продукт і, отже, дослідження мають ґрунтуватися на широкому спектрі джерел і факторів її створення, зокрема, фіскальній складовій формування податку на додану вартість. Інтерес бізнесу у дослідженнях цього напрямку формують характеристики доданої вартості виробленого товару, завдяки яким можливо вигідніше його продати й, відповідно, більше заробити. Інтерес споживача полягає у можливості придбання ним якісної продукції за раціональною, якомога нижчою ціною [20].

У процесі порівняльного аналізу різних трактувань доданої вартості було виявлено поняття «ланцюг вартості» М. Портера [39], який в інших літературних джерелах називається «ланцюгом доданої вартості». Економічні відносини в ланцюгу «сільськогосподарські товаровиробники – переробні підприємства – торгівля» характеризуються динамічністю, а тому виникає необхідність їх постійного комплексного дослідження. Згаданий ланцюг охоплює економічні процеси, які формують додану вартість (логістика, виробництво, маркетинг, надання додаткових послуг).

Підприємства молокопродуктового підкомплексу потребують узгодженості дій в ланцюгу справедливого розподілу доходів та загальної суми доданої вартості, від виробництва сировини до реалізації готової продукції. Ланки виготовлення продукції, функціонують у режимі організаційного відокремлення і кожен суб'єкт керується своїми господарськими інтересами. Побудувати єдину економічну політику можна лише на базі спільних економічних інтересів. Безумовно, одним із важливих шляхів у вирішенні цього складного завдання є інтеграція між виробниками сировини та молокопереробними підприємствами.

Інтеграція є одним із складних процесів узгодженості дій, взаємопов'язаних етапів спеціалізації, концентрації, кооперації та комбінування виробництва молока та молочних продуктів, що дає можливість органічно поєднувати виробництво сировини з промисловою переробкою, транспортуванням та зберіганням. Кожне підприємство намагається скоротити шлях товару від виробника до споживача з метою збільшення продажу і зменшення витрат. Крім того, зберігання і контроль за якістю продукції вимагають значних витрат, тому товаровиробники зацікавлені у швидкій реалізації.

Проблеми формування доданої вартості в агропродовольчому секторі економіки значною мірою залежать від врахування галузевої специфіки кожної складової виробництва, що в сукупності формують довгі виробничо-збутові ланцюги і включають низку учасників: виробників кормів, сирого молока, молокопереробних потужностей, постачальників сільськогосподарської техніки, технологічного устаткування, хімічних добрив, засобів захисту рослин, послуг з обслуговування виробничих процесів, логістики, торговельних підприємств. Найкоротший молокопродуктовий ланцюг виникає тоді, коли усі вищезгадані учасники або ж основні з них в організаційно-правовому відношенні перебувають в одному виробничому об'єднанні. Модель формування доданої вартості у вертикально-інтегрованому формуванні з виробництва молочної продукції презентовано на рис. 1.

Як зображено на рис. 1 молочна продукція розподіляється за трьома основними напрямками реалізації: власна переробка в рамках фермерських господарств, молокопереробні підприємства і спеціалізовані роздрібні точки збуту. В умовах конкурентної боротьби якості молока є одним із важливих чинників ефективної діяльності молокопереробних підприємств, окремих цехів із переробки молока і збутової мережі.

На даний час в Україні не існує єдиного бачення вирішення проблем розвитку сектора молочного виробництва та можливих схем взаємовідносин між виробниками молочної сировини та переробними підприємствами. Одночасно існують і розвиваються три різних підходи, які реалізуються як в агрохолдингах, так і в окремих сільськогосподарських підприємствах [40].

Один з варіантів – створення виробничих кооперативів, де одним із співвласників може бути підприємство з переробки молока, а іншим – сільськогосподарське формування. Для незалежних виробників молочної сировини альтернатива даній схемі може бути реалізована через створення заготівельних кооперативів. Друга схема – традиційне вертикально-інтегроване виробництво, що включає елементи сировинного виробництва, переробки, кормового забезпечення, логістики тощо. До цієї схеми також можна віднести деякі багатопрофільні холдинги, які акцентовано збільшують обсяги виробництва молока для забезпечення потреб власної переробки.

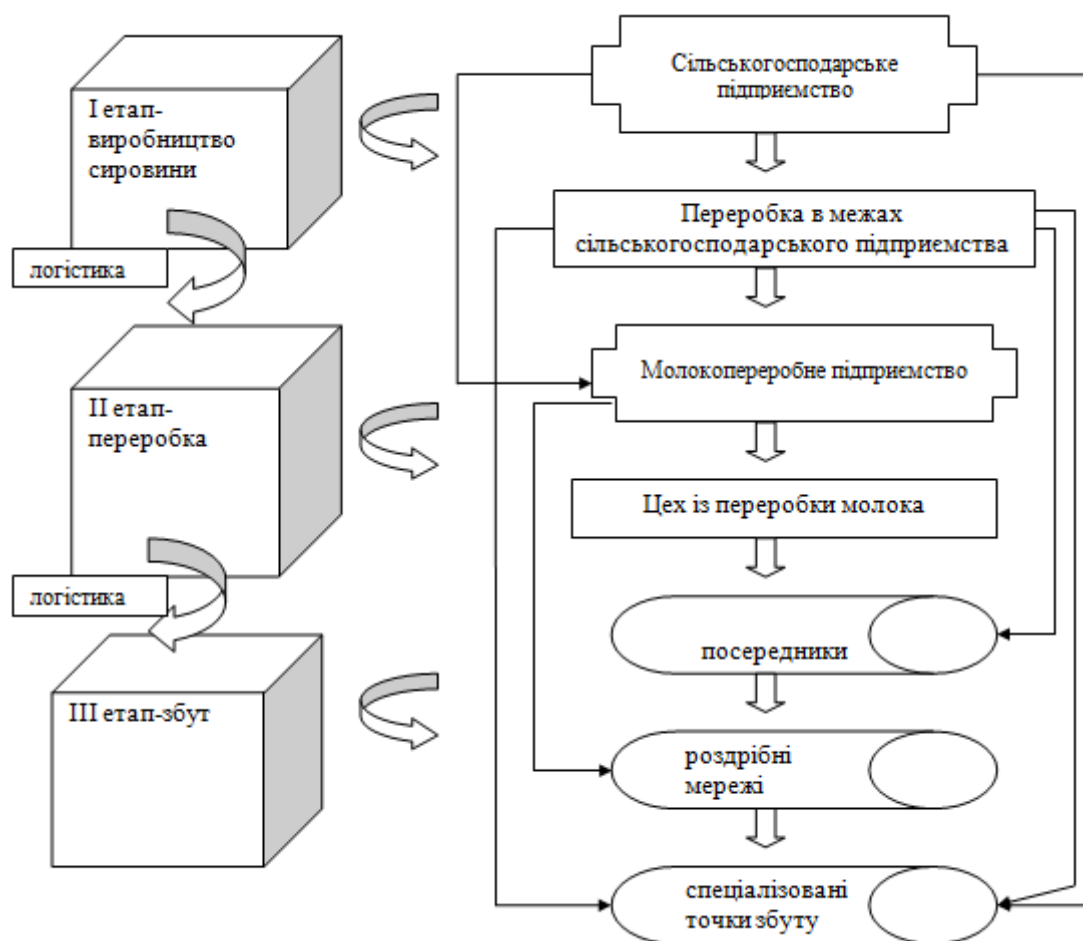

Рис. 1. Модель формування доданої вартості у вертикально-інтегрованому формуванні з виробництва молочної продукції

Джерело: авторська розробка

Третій, найбільш широко представлений напрям – розвиток масштабного м'ясо-молочного виробництва. Стратегія розвитку таких компаній базується, переважно, на забезпеченні локального попиту в молочній сировині, що формується незалежними молокопереробними підприємствами. Йдеться про потужні агропромхолдинги, які займаються виробництвом продукції тваринного походження на промисловій основі, зокрема: «Астарта-Київ» (молоко, м'ясне скотарство, що налічує 31 тис. голів ВРХ, з них 15 тис. голів дійного стада), «Миронівський хлібопродукт» (харчові продукти – виробництво

курятини до 600 тис. тонн (2016-2017 рр.) при одночасному вирощуванні 800 тис. голів птиці; виробництво молока – налічується майже 30 тис. голів ВРХ, з них 9,6 тис. голів дійного стада) та ін. Водночас, вже функціонує низка сільськогосподарських підприємств, які фактично перейшли на промислові технології виробництва молока-сировини, зокрема: племзавод «Степной» (1800 голів ВРХ, з них 800 дійних корів); ТОВ «Вітчизна» (1125 голів ВРХ, з них 500 дійних корів); МБК «Катеринославський» (два комплекси на 1400 та 500 дійних корів); ПСП «Пісківське» (3100 голів ВРХ, з них 1100 дійних корів); приватне підприємство «Агрофірма «Розволожжя» (700 дійних корів); ТОВ «Агрофірма ім. Довженко» (700 дійних корів) та ін. Частина з них вже організували переробні потужності і випускають молочні продукти під відомими брендами (переважно тверді сири), які вже знайшли свого споживача. Таким чином, основне навантаження у ланцюгу виробництва молочних продуктів логічно та об'єктивно переміщується до тих акторів, що зайняті виробництвом молока-сировини, і якраз саме тут повинна формуватися висока додана вартість [22].

У ринкових умовах для підвищення якості молочної продукції, як сировини для переробних підприємств, важливе значення має підхід до її ціноутворення з урахуванням основних технологічних показників, що обумовлює збільшення виходу та покращення якості вже готової продукції, а також є значним економічним стимулом для товаровиробників.

Сектор з переробки молока і виробництва молокопродуктів в Україні – це динамічний, зростаючий ринок, відкритий для виробництва нових продуктів. Він включає декілька великих сегментів: продукцію з незбираного молока; сири; масло; сухі молокопродукти; молочні консерви; казеїн та морозиво. Основними технологічними операціями процесу виробництва молока є приймання і зберігання сировини, сепарування молока з метою отримання вершків або знежиреного молока, приготування окремих компонентів рецептури та їх суміші; нормалізація суміші компонентів у відповідності з рецептурою, пастеризація, гомогенізація, охолодження, пакування, маркування.

Поточний стан розвитку молочної галузі залежить від надходження молока-сировини в необхідній кількості та відповідної якості, що в свою чергу дозволяє повною мірою використовувати виробничі потужності підприємств. Водночас обсяги надходження молока на переробку безпосередньо залежать від поголів'я молочних корів в усіх формах господарювання. Виробничі можливості господарств населення не дозволяють сформувати потужний обсяг сировинної бази, а санітарно-гігієнічні умови отримання в них молока не забезпечують його належну якість та відповідність прийнятим державним стандартам. Окрім цього, сільськогосподарські підприємства забезпечують молокозаводи сировиною переважно першого та вищого ґатунків. За останні роки (табл.1) спостерігаємо зростання обсягів виробництва молока ґатунку «Екстра», що дає змогу підвищувати конкурентоспроможність галузі.

Недосконалість системи ціноутворення щодо продажу молока-сировини молокопереробним підприємствам стримує сільськогосподарських виробників у прагненні забезпечувати високу його якість. Існування різних «тіньових» каналів закупівлі сировини та продукції переробки молока руйнує цілісність галузі, негативно впливає на рівень довіри споживачів до продукції на внутрішньому ринку України. Розвиток власної сировинної бази зможе наповнити ринок якісною сировиною та забезпечити стабільність для молокопереробних підприємств.

Загалом в Україні господарствами усіх категорій у 2019 році вироблено 9663,2 тис. т молока, з них: сільськогосподарськими підприємствами – 2519,0 тис. т; фермерськими господарствами – 209,6 тис. т; господарствами населення – 6934,6 тис. т. Динаміку обсягів виробництва молока всіх видів представлено на рис. 2.

Зменшення виробництва молока за 1990–2019 роки у 2,5 раза – це наслідок зменшення поголів'я молочних корів. У боротьбі за сировину можуть не витримати конкуренції молокопереробні підприємства, які не мають постійної сировинної бази. Адже, виробники мають звертати увагу не лише на якість готової продукції, а й на якість сировини, яка

переробляється. Обсяг пропозиції молочних продуктів залежить не тільки від організаційних факторів виробництва і можливості забезпечення сировиною, а й від обсягу попиту на молоко та молочні продукти. Оскільки бажання споживача відносно будь-якого продукту має суб'єктивний характер, то обсяг попиту формує передусім ціна товару та доходи споживачів. Динаміка виробництва окремих видів молочних продуктів переробними підприємствами представлена у табл. 2.

Таблиця 1

Надходження молока всіх видів на молокопереробні підприємства

Рік	Маса молока коров'ячого сирого у перерахунку на молоко встановленої базисної жирності, т	«Екстра»		«Вищого ґатунку»		«І ґатунку»		«ІІ ґатунку»	
		т	у% до загального обсягу	т	у% до загального обсягу	т	у% до загального обсягу	т	у% до загального обсягу
2011	2030082	113189	5,6	669225	32,9	1156930	57,0	82996	4,1
2015	2412817	247633	10,3	849929	35,2	1196910	49,6	113001	4,7
2019	2610352	710277	27,2	937946	35,9	844422	32,4	97069	3,7

Джерело: Сформовано на основі даних [41]

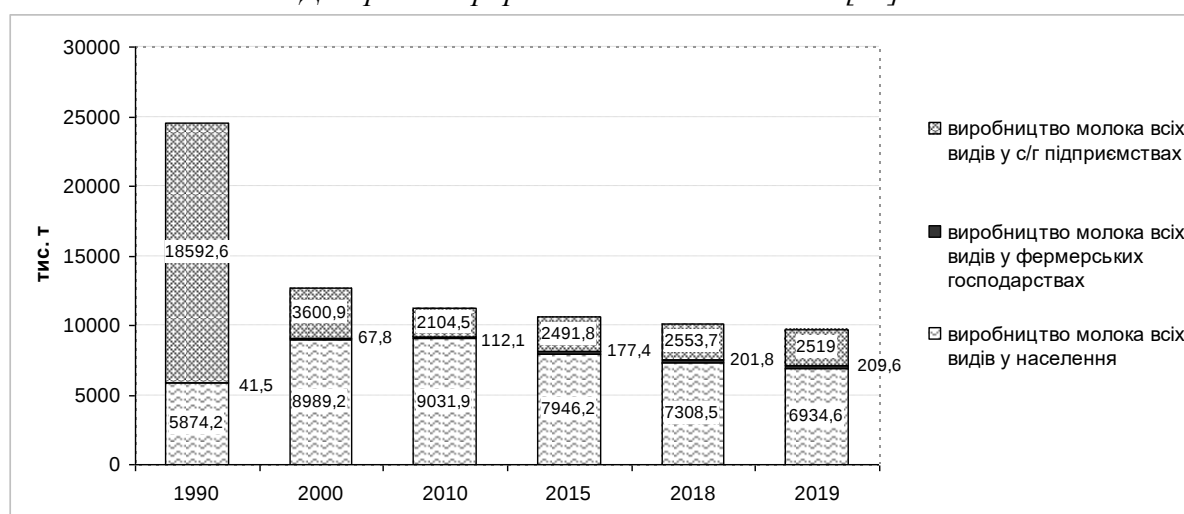

Рис. 2. Динаміка обсягів виробництва молока всіх видів в Україні

Джерело: Сформовано на основі даних [41]

Динаміка виробництва молочних продуктів (табл. 2) свідчить про незначне зростання попиту на деякі категорії молочних товарів. Найбільший приріст виробництва, з представлених видів продукції, за період 2015-2019 рр. мали категорії "Сир плавлений" – 10,4% і "Морозиво та харчовий лід" – 15,4%, найменший – "Молоко сухе знежирене" – 33,9%. Значно знизилися обсяги виробництва основних молочних продуктів: молока та вершкового масла. При формуванні ринку молока та молочних продуктів необхідним є збільшення попиту на основі підвищення платоспроможності населення, а також покращення якості та привабливості продукції вітчизняного виробництва.

Особливістю розвитку економічних відносин в молокопереробній галузі є формування вартості молочних продуктів, що починається у сільськогосподарському виробництві з заготівлі кормової бази для тваринництва, вирощування корів молочних порід, доїння молока, яке надходить на переробні підприємства. Для підвищення рівня прибутковості необхідно здійснювати контроль за показниками на всіх етапах технологічного ланцюга: 1)

продуктивністю корів; 2) системою заготівлі якісних кормів; 3) інфраструктурою господарства; 4) надходженням сировини з господарства до переробного підприємства (фільтрування, холодильне обладнання, якісне зберігання); 5) переробкою (економія енергозатрат, сучасне виробниче обладнання, автоматизація виробничих процесів тощо); системою збуту. Великі підприємства здатні створити менш затратну систему, що вигідніше й з точки зору закупівельної ціни на молоко: для населення вона становить 4,8-7,3 грн/л молока, а для фермерських господарств – 7,5-9,0 грн/л молока [42].

Таблиця 2

**Динаміка обсягів виробництва окремих видів молочних продуктів
переробними підприємствами, тис. т**

Продукція	Роки					2018 р. до 2010 р., %
	2015	2016	2017	2018	2019	
Молоко та вершки незгущені	984,3	983,2	989,9	988,6	969,1	98,5
Молоко та вершки згущені	51,6	44,4	42,8	34,9	34,1	66,1
Молоко сухе знежирене	51,2	48,5	47,6	38,1	33,6	65,6
Масло вершкове жирністю не більше 85%	101	102	108	105	89,3	88,4
Сири кисломолочні	164,4	156,7	162,5	169,6	157,7	95,9
Сир плавлений	27,0	26,2	27,1	28,6	29,8	110,4
Молоко і вершки коагульовані, йогурт, кефір, сметана та інші ферментовані продукти	403	405	388	401	410,9	102,0
Морозиво та лід харчовий	136	149	152	156	156,9	115,4
Казеїн та казеїнати	4,8	5,6	6,1	7,4	5,3	110,4

Джерело: сформовано на основі даних [41]

Ще один ключовий фактор впливу на прибутковість молочного сектору – сезонність. З травня по вересень надходять великі обсяги молока-сировини, натомість в інші періоди сировини бракує. Однак забезпечити отримання доданої вартості можливо, якщо частково зменшити цей фактор, зокрема, шляхом збільшення надоїв через систему кормозаготівлі та збалансованого раціону годівлі корів у фермерських господарствах.

Якщо розглядати ланцюг «виробництво – переробка – реалізація», виникає проблема дотримання принципу справедливості розподілу економічних результатів праці між учасниками інтегрованого процесу. Існує нагальна потреба відрегулювати економічні відносини між сільськогосподарськими і промисловими підприємствами шляхом усунення диспаритету цін, адже без створення економічних умов взаємовигідної співпраці суб'єктів господарювання агропромислового комплексу складно забезпечити підвищення конкурентоспроможності галузі.

У зв'язку з кращими фінансовими можливостями інтеграторами регіональних агропромислових комплексів, як правило, стають переробні підприємства. Кожне переробне підприємство разом із виробниками сільськогосподарської продукції утворює первинну продуктову зону регіонального агропромислового комплексу. Як свідчить світовий та вітчизняний досвід, очевидними є переваги виробничих об'єднань замкнутого циклу, що включають виробників сировини, переробні та торговельні підприємства. Такі об'єднання формують власну стабільну сировинну базу, при цьому переробні підприємства закупають сировину в учасників інтегрованого формування за дещо вищими цінами, ніж у інших

виробників (на 7-11%). Сільськогосподарські підприємства, в свою чергу, отримують додаткові ресурсні і фінансові можливості для забезпечення розвитку виробництва та зменшення виробничих витрат. Доходи від діяльності інтегрованих підприємств дають змогу збільшити частку надходжень до державного бюджету. Економічна зацікавленість згаданих структурних одиниць ґрунтується, передусім, на прибутках, які вони можуть одержати за рахунок поліпшення асортименту і якості кінцевої продукції, більш повного використання ресурсів. Прибуток в інтегрованому формуванні складається із зобов'язань перед державою і прибутку, що розподіляється по всьому ланцюжку інтегрованого виробництва з урахуванням внеску у кінцевий результат кожного учасника процесу. Кожен суб'єкт інтеграції повинен отримувати кошти безпосередньо після завершення виробничого циклу. Сумарний прибуток, закладений в усіх видах цін, повинен розраховуватися на єдиній методологічній основі для всіх учасників інтегрованого формування. При цьому можуть застосовуватися такі підходи до розподілу прибутку: 1) пропорційно до усіх витрат (витрати на виробництво продукції та надання послуг); 2) пропорційно до вартості основних виробничих фондів і обігових коштів з урахуванням швидкості обертання кожної складової капіталу. У першому випадку узгодження цін між підприємствами доцільно здійснювати за підходами, запропонованими вітчизняними науковцями [43] для молокопродуктового підкомплексу:

$$\begin{cases} Ц_{зак} = C_n(1 + K_{нп}) \\ Ц_{відп} = Ц_{зак} * N + П(1 + K_{нп}) \\ Ц_{торг} = Ц_{відп} + Т(1 + K_{нп}) + ПДВ \end{cases} \quad (1)$$

де $Ц_{зак}$ – закупівельна ціна 1 т молока; C_n – витрати на виробництво 1 т молока; $Ц_{відп}$ – оптова відпускна ціна 1 т певного виду молочного продукту; N – витрати молока на виробництво 1 т молочного продукту; $Ц_{торг}$ – роздрібна ціна 1 т молочного продукту; $Т$ – затрати торгівлі на реалізацію 1 т молочного продукту; $K_{нп}$ – коефіцієнт норми прибутку; $ПДВ$ – величина податку на додану вартість із розрахунку на 1 т молочного продукту.

В другому варіанті ціни формуються відповідно до підходів, розроблених ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН [44]:

$$\begin{aligned} Ц &= C_n + Вовф * K_{нп} + C_n * K_{нп} * Т_о / 12 \\ Ц &= C_n + (Вовф + C_{на}) * K_n * Т_о / 12 \end{aligned} \quad (2)$$

де $C_{на}$ – витрати на виробництво продукції без суми амортизаційних відрахувань (усі інші умовні позначення аналогічні наведеним у формулі 1).

В умовах інтеграції можлива переробка продукції на давальницьких умовах, коли виробник, як власник кінцевої продукції, може використовувати її за власним бажанням. У цьому випадку товаровиробник оплачує переробному підприємству витрати переробки сировини, послуг холодильної обробки, зберігання продукції, інші послуги за погодженими тарифами. Їх встановлюють на підставі фактичних витрат підприємства за минулий місяць і нормованого прибутку. Варто створювати регіональні корпорації продуктових ресурсів, які б укладали договори між господарствами і підприємствами харчової промисловості про надання господарствам товарного кредиту (необхідного у виробництві ресурсів), а розрахунок за користування кредитом здійснювався б продукцією. Така форма розрахунків між підприємствами агропромислового комплексу забезпечувала б беззбитковість або рентабельність на рівні 2-3% [45].

Основною перевагою вертикальної інтеграції є контроль за доданою вартістю в середині підприємства. Концепція доданої вартості розглядає формування витрат на всіх етапах додавання вартості з метою максимізації різниці між величиною грошових коштів, витрачених на придбання сировини і величиною виручки від реалізації продукції. Для

успішного позиціонування на ринку підприємства молокопереробної галузі повинні враховувати не тільки власні витрати, а також витрати постачальників на основі доданої вартості. Структура витрат молокопереробних підприємств представлені на рис. 3.

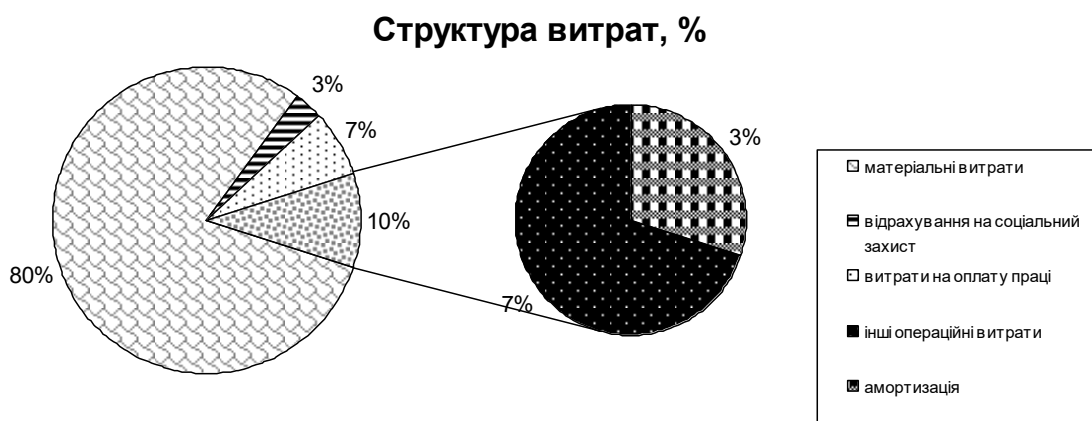

Рис. 3. Структура витрат молокопереробних підприємств, %

Джерело: розроблено за даними звітності підприємств

Заробітна плата, прибуток, відрахування на соціальні заходи та амортизація формують додану вартість, оскільки вони є тими частинами повної вартості товару, що створюється на конкретному етапі в процесі виробництва продукції. Формування доданої вартості має потенціал до зростання шляхом збільшення прибутку, отримання більш високих якісних характеристик та створення інноваційної продукції. Для підвищення доданої вартості важливо встановити економічно обґрунтовані ціни на всю продукцію, покращувати її якісні характеристики. Структура доданої вартості окремих молокопереробних підприємств представлена у табл. 3.

Таблиця 3

Структура доданої вартості молокопереробних підприємств

Підприємство	Структура доданої вартості, %				Частка доданої вартості в структурі доходів, %
	Прибуток	Амортизація	Витрати на оплату праці	Відрахування на соціальні заходи	
«Яготинський маслозавод»	31,2	3,2	10,6	2,0	46
«Староконстантинівський молочний завод»	21,2	4,2	16,6	3,4	45,4
«Андрушівський маслосирзавод»	7,5	9,4	24,6	8,5	50
«Тернопільський молокозавод»	17,5	7,4	14,9	9,5	49,3
«Дубномолоко»	21,5	8,0	17,6	9,4	56,5
Комбінат «Придніпровський»	16	6,7	13,3	8,9	44,9

Джерело: розраховано за даними фінансової звітності підприємств

Формування доданої вартості на етапі виробництва передбачає, що основним суб'єктом створення доданої вартості є сільськогосподарський товаровиробник. Додану вартість отриману в сільському господарстві варто визначати за формулою:

$$ДВ = B - C_{pn}, \quad (3)$$

де $ДВ$ – додана вартість сільськогосподарського виробника; B – виручка від реалізації молока; C_{pn} – собівартість реалізованої продукції.

Молокопереробні підприємства створюють свою додану вартість із закупленої сировини та матеріалів, необхідних для виробництва молочної продукції:

$$ДВ = ОП + В_{сз} + П + Пр + А, \quad (4)$$

де $ДВ$ – додана вартість молокопереробного підприємства; $ОП$ – витрати на оплату праці, $В_{сз}$ – відрахування на соціальний захист, $П$ – податки, $Пр$ – прибуток, $А$ – амортизація.

Формування доданої вартості на етапі збуту, передбачає тільки витрати на реалізацію продукції та витрати, які стосуються лише збуту молочної продукції:

$$ДВ = В_з + М_в, \quad (5)$$

де $М_в$ – маркетингові витрати, $В_з$ – витрати на збут

Логістичні послуги є невід'ємною складовою у формуванні доданої вартості. У випадку, коли доставка продукції здійснюється власним транспортом, витратна частина закладається у формування доданої вартості:

$$ДВ = В_{оп} + А, \quad (6)$$

$В_{оп}$ – витрати на оплату праці, $А$ – амортизація

Висновки. Етапи виробництва, що додають вартість – це стадії процесу, які позначаються на остаточному результаті і безпосередньо пов'язані з задоволенням потреб споживача. Додана вартість характеризується додатково приєднаною вартістю у процесі обробки, переробки й представлення готової продукції на ринку. Тому, чим більше стадій обробки й переробки проходить товар, тим більше виникає можливостей створення доданої вартості.

Перспективною формою вдосконалення економічних відносин між учасниками виробничого процесу є подальше поглиблення інтеграції та кооперування у виробництві та переробці сільськогосподарської продукції на основі створення різних інтеграційних формувань. Основним критерієм у регулюванні взаємовідносин в таких об'єднаннях є визначення вкладу кожного учасника в кінцевий результат. Механізм регулювання економічних зв'язків між учасниками інтеграції при цьому повинен будуватися на принципі однакового рівня рентабельності на всіх стадіях відтворення кінцевого продукту – виробництва, переробки та реалізації. Доцільність створення інтеграційних об'єднань ґрунтується на матеріальній зацікавленості всіх учасників у кінцевих результатах, можливості додатково отримувати доходи від розширення асортименту, якості та вигідного збуту кінцевої продукції, а також від використання резервів підвищення ефективності молокопродуктового підкомплексу та скорочення витрат, які виникають у сільськогосподарських, переробних та інших задіяних підприємствах і організаціях. Для того

щоб, повною мірою користуватися перевагами, які надає інтеграція, необхідно не тільки комбінувати виробництво, контролюючи ланцюг створення доданої вартості, а й забезпечувати високі технологічні та економічні показники ефективності формування кожної структурної одиниці. Можливість контролю ланцюга створення доданої вартості і багаторічний позитивний досвід розвитку інтеграції дозволяє активувати наявні потенційні об'єкти і суб'єкти інтеграції.

Бібліографія

1. Кемпбелл Р., Макконнелл К, Брю С. Аналітична економія. Принципи, проблеми і політика. Ч.1. Макроекономіка: пер. з англ. Львів: Просвіта, 1997. 672 с.
2. Манків, Грегори Н. М. Макроекономіка: пер. з англ. К: Основи, 2000. 588 с.
3. Пол А. Самуельсон, Вільям Д. Нордхаус. Економіка: пер. с англ. М.: БІНОМ, «Лаборатория Базовых Знаний», 1997. 800 с.
4. Фельдерер Б. Макроекономіка і нова макроекономіка: підруч. для студ. екон. ф-тів вузів. К.: Либідь: Нічлава, 1998. 464 с.
5. Вільямсон О. Е. Економічні інституції капіталізму. Фірми, маркетинг, укладання контрактів. К: АртЕк, 2001. 472 с.
6. Портер М. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость: пер. с англ. М.: Альпина Бизнес букс, 2005. 715 с.
7. Уолт К. Ключевые показатели менеджмента. Как анализировать, сравнить и контролировать данные, определяющие стоимость компании. Москва, 2000. 360 с.
8. Абрютина Н. С. Добавленная стоимость и прибыль в системе микро- и макроанализа финансово-экономической деятельности. Финансовый менеджмент. 2001. № 1. С. 13-17.
9. Вакульчик, О. М. Аналіз факторів впливу на формування доданої вартості підприємств. Економічний простір. 2011. № 52/1. С. 210-218.
10. Дадалко В. А. Налогообложение в системе международных экономических отношений: учеб. пособие. Минск: Армита – Маркетинг, Менеджмент, 2000. 359 с.
11. Дем'яненко С. І. До питання про стратегію розвитку аграрного сектору економіки України. Економіка АПК. 2014. № 1. С. 14-19.
12. Зайцева, А. В. Управління доданою вартістю на підприємстві: автореф. дис. канд. екон. наук. К.: 2010. 20 с.
13. Іваненко В. О. Додана вартість як об'єкт аналізу статистичної звітності промислових підприємств з виробництва продукції. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. 2012. Вип. 1 (22). С. 122-130. [file:///C:/Users/1/Downloads/35230-83241-1-PB%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/1/Downloads/35230-83241-1-PB%20(2).pdf)
14. Кваша С. Л. Економічне обґрунтування програми виробництва зерна пшениці в Україні. http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_112/59.pdf
15. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: монографія. К.: КНЕУ, 2005. 292 с.
16. Семко Т. В., Безугла В. О. Економічна оцінка конкурентоспроможності регіону. Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Вип. 214: В 4 т. Том 4. Дніпропетровськ: ДНУ, 2006. С. 863–871.
17. Коденська М. Ю. Інвестиційні пріоритети в аграрно-промисловому виробництві. Економіка АПК. 2010. № 5. С. 49-53.
18. Лупенко Ю. О. Стратегічні напрями податкового регулювання розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року. К: ННЦ ІАЕ, 2013. 38 с.
19. Сичевський М. П. Харчова промисловість як основа продовольчої безпеки та розвитку держави. Київ: Аграр. Наука, 2019. 388 с.
20. Коваленко О. В. Додана вартість у контексті національної продовольчої безпеки. Економіка та держава. 2015. № 4. С. 98-102.

21. Куць О. І. Забезпечення конкурентоспроможності продовольчої системи України на основі податкових механізмів. http://nbuv.gov.ua/UJRN/pr_2016_6_9.
22. Варченко О. М., Крисанов Д. Ф. Формування доданої вартості у молоко-продуктових ланцюгах. *Продовольчі ресурси*. 2017. № 9. С. 33-43.
23. Дейнеко Л. В., Осташко Т. О., Точилін В. О. Проблеми, напрями та чинники сприяння розвитку внутрішнього ринку України (реальний сектор економіки): кол. монографія; Ін-т екон. та прогнозув. НАНУ. К.: 2013. 292 с.
24. Саблук П. Т. Стан і напрями розвитку аграрної реформи. *Економіка АПК*. 2015. № 2. С. 10-17.
25. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Кооперативні відносини в аграрній сфері: тенденції становлення та розвитку. Розвиток малого і середнього підприємництва та кооперації на селі. Проблеми та перспективи: зб. матеріалів наук. конф. і навч.-практ. семінару. Вінниця, 2015. С. 13–19.
26. Мостенська Т. Л., Сичевський М. П. Організація виробництва на підприємствах харчової промисловості: підручник. К.: Кондор, 2012. 723 с.
27. Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки України. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 37-49.
28. Панасюк Б. Я. Кооперація та інтеграція в сучасному селі. *Вісник аграрної науки*. 2011. №4. С. 24 – 28.
29. Малік М. Й., Лузан Ю. Я. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК. *Економіка АПК*. 2010. № 3. С. 3-9.
30. Нестерчук Ю. О. Інтеграційні процеси в аграрно-промисловому виробництві. Умань: Сочінський, 2009. 372 с.
31. Oxford Dictionary. Definition of Value Added. <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/value-added>.
32. Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010. Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики. К.: Центр навчальної літератури, 2011. 224 с.
33. Большой Энциклопедический словарь. <http://www.vedu.ru/bigencdic/19393>
34. Современная энциклопедия http://encdic.com/enc_modern/DobavlennajaStoimost3527.html
35. Самуельсон П. А., Нордгауз В. Д. Мікроекономіка; пер. з англ. К.: Основи, 1998. 676 с.
36. Федулова І. В. Основні проблеми розвитку харчової промисловості України в контексті забезпечення продовольчої безпеки. <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10835/1/The%20main%20problem.pdf>
37. Калетнік Г. М., Пчелянська Г. О. Місце і роль продовольчої безпеки у формування економічної безпеки України. *Бізнес інформ*. 2014. №2. С. 30-34.
38. Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України: аналіт. доп.; за заг. ред. Я. А. Жаліла. К.: НІСД, 2011. 104 с.
39. Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов: пер. с англ. М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. 454 с.
40. Порівняльний аналіз різних варіантів підтримки виробників молока з урахуванням досвіду інших країн. Розроблено УКАБ за фінансування Проекту «Надання послуг з управління за двома ланцюгами доданої вартості сільськогосподарської продукції в Україні». <http://agribusiness.kiev.ua/img/zstored/.../dairy%20sector%20report.pdf>.
41. Офіційний сайт Державної служби статистики України. www.ukrstat.gov.ua.
42. Інформаційний портал Milk UA. <http://milkua.info/uk/ukr-milk-prices>.
43. Березівський П. С. Економічна ефективність скотарства та шляхи її підвищення. Львів: Українські технології, 1998. 156 с.

44. Саблук П. Т., Лукінов І. І., Юрчишин В. В. Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення. Київ: Інститут аграрної економіки УААН, 1996. 663 с.

45. Іванов С. В., Рогоза М. Є., Перебийніс В. І., Вергал К. Ю., Олексенко Л. В., Перебийніс Ю. В. Інтеграційні зв'язки в системі агропродовольчого комплексу національної економіки. Вісник економічної науки України. 2018. № 1. С. 42-51.

References

1. Makkonnell Kempbell R. (1997) Analitichna ekonomiiia. Pryntsypy, problemy i polityka. [Analytical economy. Principles, problems and policies] Ch.1. Makroekonomika [Macroeconomics]: per. z anhl. R. Kempbell, Makkonnell, Stenli L. Briu. Lviv: Prosvita, 672 p. [in Ukrainian].

2. Mankiv, Gregori N. M. (2000) Makroekonomika [Macroeconomics] /Per. z anhl.; Nauk. red. per. S. Panchyshyna. K: Osnovy, 588 p. [in Ukrainian].

3. Pol A. Samuelson, Vyliam D. Nordkhaus. (1997) Ekonomyka [Economy]: Per. s anhl. M.: «BYNOM», «Laboratoryia Bazovykh Znanyi», 800 p. [in Ukrainian].

4. Felderer B. (1998) Makroekonomika i nova makroekonomika: Pidruch. dlia stud. ekon. f-tiv vuziv [Macroeconomics and the new macroeconomics: Textbook. for students. econ. faculties of universities] Per.: E. Burovnykova. K.: Lybid: Nichlava, 464 p. [in Ukrainian].

5. Viliamson O. E. Ekonomichni instytutsii kapitalizmu. Firmy, marketynh, ukladannia kontraktiv. [Economic institutions of capitalism. Firms, marketing, concluding contracts] K: ArtEk, 2001.- 472 p. [in Ukrainian].

6. Porter, M. (2005) Konkurentnoe preymushchestvo: Kak dostych vysokoho rezultata y obespechyt eho ustoichyvost [Competitive advantage: How to achieve a high result and ensure its sustainability] per. s anhl. M.: Alpyna Byznes buks, 715 p. [in Russian].

7. Uolt K.(2000) Klyuchevye pokazately menedzhmenta. Kak analyzyrovat, sravnyt y kontrolyrovat dannye, opredelyayushchye stoykost kompanyy.[Key management indicators. How to analyze, compare and control the data that determines the value of the company]. Moskva, 360 p. [in Russian].

8. Abriutyna, N.(2001) Dobavlennaia stoykost y prybyl v systeme mykro- y makroanaliza fynansovo-ekonomycheskoj deyatel'nosti [Added value and profit in the system of micro- and macroanalysis of financial and economic activities]. № 1. – P. 13-17. [in Russian].

9. Vakulchyk, O. (2011) Analiz faktoriv vplyvu na formuvannia dodanoi vartosti pidpriemstv [Analysis of factors influencing the formation of added value of enterprises] № 52/1. P. 210-218. [in Ukrainian].

10. Dadalko, V. (2000) Nalohooblozhenye v systeme mezhdunarodnykh ekonomycheskykh otnosheniy: ucheb. posobyie [Taxation in the system of international economic relations: textbook. Manual]. Mynsk: Armyta – Marketynh, Menedzhment, 359 p. [in Russian].

11. Demianenko S. (2014) Do pytannia pro stratehiiu rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy [To the question of the strategy of development of the agrarian sector of the economy of Ukraine] Ekonomika APK [Economy of agroindustrial complex]. № 1. – P.14–19 [in Ukrainian].

12. Zaitseva, A. (2010) Upravlinnia dodanoi vartistiu na pidpriemstvi [Management of value added at the enterprise]: avtoref. dys. kand. ekon. nauk [author's ref. dis. cand. econ. sciences], K., 20 p. [in Ukrainian].

13. Ivanenko V. (2012) Dodana vartist yak ob'ekt analyzy statystychnoi zvitnosti promyslovykh pidpriemstv z vyrobnytstva produktsii [Added value as an object of analysis of statistical reporting of industrial enterprises on production] [in Ukrainian].

14. Kvasha S. Ekonomichne obhruntuvannia prohramy vyrobnytstva zerna pshenytsi v Ukraini [Economic substantiation of the wheat grain production program in Ukraine] http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_112/59.pdf [in Ukrainian].

15. Andriichuk V. (2005) Efektyvnist diialnosti ahrarnykh pidpriemstv: teoriia, metodyka, analiz: monohrafiia [The efficiency of agricultural enterprises: theory, methodology, analysis: monograph] K.: KNEU, 292 p.
16. Semko T., Bezuhla V. (2006) Ekonomichna otsinka konkurentospromozhnosti rehionu [Economic assessment of the region's competitiveness] Ekonomika: problemy teorii ta praktyky [Economics: problems of theory and practice]. Zbirnyk naukovykh prats. [Collection of scientific works] Dnipropetrovsk: DNU. P. 863 – 871. [in Ukrainian].
17. Kodenska M. (2010) Investytsiini priorytety v ahrarno-promyslovomu vyrobnytstvi [Investment priorities in agro-industrial production] Ekonomika APK [Economy of agroindustrial complex]. № 5. P. 49 – 53. [in Ukrainian].
18. Lupenko Y. (2013) Stratehichni napriamy podatkovoho rehuliuвання rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy na period do 2020 roku [Strategic directions of tax regulation of development of agrarian sector of economy of Ukraine for the period till 2020] Kyiv: NNTs IAE, 38 p. [in Ukrainian].
19. Sychevskyi M. Kharchova promyslovist' yak osnova prodovol'choyi bezpeky ta rozvytku derzhavy. Monohrafiia [Food industry as a basis for food security and state development. Monograph]. Kyiv: Ahrar. Nauka, 388 p. [in Ukrainian].
20. Kovalenko O. (2015) Dodana vartist v konteksti natsionalnoi prodovolchoi bezpeky [Added value in the context of national food security] Ekonomika ta derzhava [Economy and State] № 4. P. 98-102. [in Ukrainian].
21. Kuts O. (2016) Zabezpechennia konkurentospromozhnosti prodovolchoi systemy ukrainy na osnovi podatkovykh mekhanizmv [Ensuring the competitiveness of the food system of Ukraine on the basis of tax mechanisms] http://nbuv.gov.ua/UJRN/pr_2016_6_9. [in Ukrainian].
22. Varchenko O., Krysanov D. (2017) Formuvannia dodanoi vartosti u molokoproduktovykh lantsiuhakh [Formation of added value in dairy chains] Prodovolchi resursy [Food resources]. № 9. P. 33-43. [in Ukrainian].
23. Deineko L., Ostashko T., Tochylin V. (Danylenko A. Ed) (2013) Problemy, napriamy ta chynnyky spriannia rozvytku vnutrishnoho rynku Ukrainy (realnyi sektor ekonomiky): Monohrafiia [Problems, directions and factors promoting the development of the domestic market of Ukraine (real sector of the economy): Monograph, In-t ekon. ta prohnozuv. NANU. – K., 292 p. [in Ukrainian].
24. Sabluk P. (2015) Stan i napriamy rozvytku ahrarnoi reformy [Status and directions of agrarian reform development] Ekonomika APK [Economics of agro-industrial complex]. № 2. – P. 10-17. [in Ukrainian].
25. Malik M., Shpykuliak O. (2015) Kooperatyvni vidnosyny v ahrarnii sferi: tendentsii stanovlennnia ta rozvytku [Cooperative Relations in the Agrarian Sphere: Trends of Formation and Development]. Rozvytok maloho i serednoho pidpriemnytstva ta kooperatsii na seli. Problemy ta perspektyvy: zb. materialiv nauk. konf. i navch.-prakt. seminaru [Proc. of the Conf.: Development of Small and Medium Enterprises and Cooperatives in the Countryside. Problems and Prospects]. Vinnytsia, P. 13–19. [in Ukrainian].
26. Mostenska T., Sychevskyi M. (2012) Orhanizatsiia vyrobnytstva na pidpriemstvakh kharchovoi promyslovosti: pidruchnyk [Organization of production at food industry enterprises: a textbook] K.: Kondor, 723 p. [in Ukrainian].
27. Mesel-Veseliak V., Fedorov M. (2016) Stratehichni napriamy rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy [Strategic directions of development of the agrarian sector of the economy of Ukraine] Ekonomika APK [Economics of agro-industrial complex]. № 6. P. 37– 49. [in Ukrainian].
28. Panasiuk B. (2011) Kooperatsiia ta intehtatsiia v suchasnomu seli [Cooperation and integration in the modern village] Visnyk ahrarnoi nauky. №4. – P. 24 – 28. [in Ukrainian].
29. Malik M., Luzan Y. (2010) Problemni pytannia rozvytku kooperatsii ta intehtatsiinykh vidnosyn v APK [Problematic issues of cooperation and integration relations in the agro-industrial complex]. Ekonomika APK [Economics of agro-industrial complex]. № 3. P. 3-9. [in Ukrainian].

30. Nesterchuk Y. (2009) Intehratsiini protsesy v ahrarno-promyslovomu vyrobnytstvi [Integration processes in agro-industrial production]. Uman: Vydavets "Sochinskyi", 372 p. [in Ukrainian].
31. Oxford Dictionary (n.d.). Definition of Value Added. <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/value-added>.
32. State Committee of Ukraine for Technical Regulation and Consumer Poliy. (2011). Natsionalnyy klasyfikator Ukrayiny. Klasyfikatsiya vydiv ekonomichnoyi diyal'nosti DK 009:2010 [National qualifier of Ukraine. Classification of Economic Activities DK 009:2010]. Kyiv: Center of educational literature. [in Ukrainian].
33. Bolshoi Entsyklopedycheskyi slovar [Big Encyclopedic Dictionary]. <http://www.vedu.ru/bigencdic/19393>[in Russian].
34. Sovremennaiia entsyklopedyia [Modern Encyclopedia]. http://encdic.com/enc_modern/DobavlennajaStoimost3527.html [in Russian].
35. Samuelson P.A. (1998) Mikroekonomika [Microeconomics] K.: Osnovy, 676 p. [in Ukrainian].
36. Fedulova I.V. (2011) Osnovni problemy rozvytku kharcho-voi promyslovosti Ukrainy v konteksti zabezpechennia prodovolchoi bezpeky [The main problems of the development of the Ukrainian food industry in the context of food safety provision] <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10835/1/The%20main%20problem.pdf> [in Ukrainian].
37. Kaletnik H., Pchelianska H. (2014) Mistse i rol prodovolchoi bezpeky u formuvannia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [The place and role of food security in the formation of economic security of Ukraine] / Biznes inform. №2. P. 30-34. [in Ukrainian].
38. Zhalilo Y. (Ed) (2011) Rozvytok ahrarnoho vyrobnytstva yak peredumova zabezpechennia prodovolchoi bezpeky Ukrainy: analit. dop. [Development of agricultural production as a prerequisite for ensuring food security of Ukraine: analyst. ext.] K.: NISD, 104 p. [in Ukrainian].
39. Porter M. (2005) Konkurentnaia stratehiia: Metodyka analiza otraslei y konkurentov [Competitive strategy: Methods of analysis of industries and competitors]M.: Alpyna Byznes Buks, 2005. 454 p. [in Ukrainian].
40. Porivnialnyi analiz riznykh variantiv pidtrymky vyrobnykiv moloka z urakhuvanniam dosvidu inshykh krain [Comparative analysis of different options for supporting milk producers, taking into account experience of other countries] Rozrobleno UKAB za finansuvannia Proektu «Nadannia posluh z upravlinnia za dvoma lantsiuhamy dodanoi vartosti silskohospodarskoi produktsii v Ukraini» [Developed by UCAB to finance the Project "Providing management services for two value chainsagricultural products in Ukraine]. <http://agribusiness.kiev.ua/img/zstored/.../dairy%20sector%20report.pdf> .[in Ukrainian].
41. Oficiyniy sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny – Official site of the State Statistics Service of Ukraine. <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
42. Informatsiinyi portal Milk UA [Information portal Milk UA]. <http://milkua.info/uk/ukr-milk-prices>. [in Ukrainian].
43. Berezivskyi P. (1998) Ekonomichna efektyvnist skotarstva ta shliakhy yii pidvyshchennia [Economic efficiency of cattle breeding and ways of its increase]. Ukrainski tekhnolohii [Ukrainian Technologies], Lviv, 156 p. [in Ukrainian].
44. Sabluk P., Lukinov I., Yurchyshyn V. (1996) Suchasna ahrarna polityka Ukrainy: problemy stanovlennia [Modern agrarian policy of Ukraine: problems of formation]. Kyiv: Instytut ahrarnoi ekonomiky UAAN, 663 p. [in Ukrainian].
45. Ivanov S., Rohoza M., Perebyinis V., Verhal K., Oleksenko L. (2018) Intehratsiini zviazky v systemi ahroprodovolchoho kompleksu natsionalnoi ekonomiky [Integration relations in the system of the agro-food complex of the national economy] Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy. № 1. P. 42-51. [in Ukrainian].